BO‘LAJAK MUHANDISLARDA KASBIY IDENTIFIKATSIYA SHAKLLANISHINING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK ASOSLARI

Nazarova Marg‘uba Gulamovna
Olmaliq davlat texnika instituti “Ijtimoiy-gumanitar fanlar va tillar” kafedrasi katta o‘qituvchi
E-mail: nazarovamarguba85@gmail.com Tel:+998935926176
ORCID: https:0009-0006-1942-9423

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo‘lajak muhandislarda kasbiy identifikatsiya shakllanishining ijtimoiy-psixologik asoslari tahlil qilingan. Kasbiy identifikatsiya shaxsning kasbga nisbatan o‘zini anglashi, kasbiy qadriyatlar va normalarni qabul qilishi hamda kasbiy faoliyatga moslashuvi bilan bog‘liq murakkab psixologik jarayon sifatida ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, oliy ta’limda o‘quv motivatsiyasining ichki, tashqi va shaxsiy omillari uning asosiy determinantlari ekanligi asoslanadi. Makro va mikromuhit, shaxsiy-psixologik xususiyatlar hamda ta’lim muhiti ta’siri muhandislik ta’limi misolida tahlil qilingan. Tadqiqotlar kasbiy identifikatsiyaning jinsga bog‘liq emasligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: kasbiy identifikatsiya, bo‘lajak muhandis, o‘quv motivatsiyasi, ijtimoiy-psixologik omillar, kasbiy shakllanish, oliy ta’lim, professional rivojlanish.

Аннотация

В статье рассматриваются социально-психологические основы формирования профессиональной идентичности будущих инженеров. Профессиональная идентичность определяется как процесс осознания себя в профессии, усвоения профессиональных норм и адаптации к деятельности. Обосновывается роль внутренней, внешней и личностной мотивации в её формировании. Анализируются влияние образовательной среды и индивидуальных особенностей личности. Установлено, что профессиональная идентичность не зависит от пола.

Ключевые слова: профессиональная идентичность, будущий инженер, учебная мотивация, профессиональное становление, высшее образование.

Abstract

This article examines the socio-psychological foundations of the formation of professional identity among future engineers. Professional identity is defined as the process of self-awareness in a profession, assimilation of professional norms, and adaptation to professional activity. The role of internal, external, and personal motivation in its formation is substantiated. The influence of the educational environment and individual psychological characteristics is analyzed. It is found that professional identity is not gender-dependent.

Keywords: professional identity, future engineer, learning motivation, professional development, higher education.

Kirish

Jahondagi zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, sanoatlashuvning tezlashishi, raqamli transformatsiya va innovatsion texnologiyalarning keng joriy etilishi muhandislik kasblariga bo‘lgan talabni sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqmoqda. Bugungi kunda muhandis faqat texnik bilim va amaliy ko‘nikmalar egasi sifatida emas, balki murakkab tizimlarda mustaqil qaror

qabul qila oladigan, innovatsion fikrlaydigan, jamoa bilan samarali muloqot qila oladigan va ijtimoiy mas'uliyatni his etadigan shaxs sifatida baholanmoqda.

Ayniqsa, global mehnat bozorida raqobatning kuchayishi muhandislik kadrlaridan nafaqat kasbiy kompetensiyalar, balki yuqori darajadagi kognitiv barqarorlik, emotsional intellekt, adaptivlik va uzluksiz professional rivojlanishga tayyorlikni ham talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy muhandis shaxsida kasbiy qadriyatlar tizimi, kasbga nisbatan ichki motivatsion munosabat va o'z-o'zini anglash darajasi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Shu munosabat bilan, bo'lajak muhandislarda kasbiy identifikatsiyaning shakllanishi ularning kelgusi professional faoliyati samaradorligini belgilaydigan asosiy ijtimoiy-psixologik omillardan biri sifatida qaraladi. Kasbiy identifikatsiya shaxsning muayyan kasbga tegishli ekanligini ichki anglashi, kasbiy rolni qabul qilishi hamda kasbiy faoliyatga moslashuv jarayoni sifatida namoyon bo'ladi.

Kasbiy identifikatsiyaning shakllanishi murakkab dinamik jarayon bo'lib, u quyidagi asosiy omillar bilan chambarchas bog'liq:

o'quv motivatsiyasining barqarorligi va yo'nalganligi;
ijtimoiy muhit (oila, ta'lim muassasasi, guruh ta'siri);
shaxsiy qadriyatlar tizimi va hayotiy maqsadlar;
kasbiy tajriba va amaliy faoliyatga jalb etilish darajasi.

Shu bilan birga, kasbiy identifikatsiya shaxsning o'zini professional subyekt sifatida qabul qilishi, kasbga nisbatan ichki ishonchning shakllanishi va kelajak kasbiy faoliyatga nisbatan barqaror pozitsiyani egallashi bilan xarakterlanadi. Bu esa, o'z navbatida, muhandislik ta'limi jarayonining samaradorligi va bitiruvchilarning mehnat bozoriga tayyorlik darajasini belgilab beradi.

Kasbiy identifikatsiyaning nazariy asoslari

Kasbiy identifikatsiya shaxsning muayyan kasbga tegishli ekanligini ichki darajada anglashi, kasbiy rolni qabul qilishi hamda shu kasbga xos me'yorlar, qadriyatlar va xulq-atvor modellari asosida o'z shaxsiy pozitsiyasini shakllantirishi jarayoni sifatida talqin etiladi. U shaxsning kasbiy o'zini anglash tizimida markaziy o'rin egallab, uning kasbiy faoliyatga tayyorlik darajasini belgilaydi.

L.B. Shneyderning konseptual qarashlariga ko'ra, kasbiy identifikatsiya – bu shaxsning kasbiy hamjamiyatga mansubligini anglash, o'zini professional subyekt sifatida qabul qilish hamda kasbiy qadriyatlar, me'yorlar va etalonlarni interiorizatsiya qilish jarayonidir. Bu jarayon natijasida shaxsda kasbiy "Men-konsepsiya" shakllanadi va u professional muhitda o'z o'rnini anglab yetadi.

E. Eriksonning shaxs rivojlanishi nazariyasida identifikatsiya inson ontogenezining asosiy bosqichlaridan biri sifatida qaralib, u shaxsning ijtimoiy tajriba, rollar tizimi va faoliyat jarayoni orqali o'z "kimligi"ni aniqlashi bilan izohlanadi. Ushbu nazariyaga ko'ra, kasbiy identifikatsiya shaxsning umumiy identiklik tizimining tarkibiy qismi bo'lib, kelajak kasbni tanlash va unga moslashish jarayonida muhim psixologik mexanizm vazifasini bajaradi.

Zamonaviy psixologik yondashuvlarda kasbiy identifikatsiya faqat kognitiv (bilish) jarayon emas, balki emotsional va motivatsion komponentlarni ham o'z ichiga oladi. Ya'ni shaxs kasbni faqat tushunmaydi, balki unga nisbatan hissiy munosabatni shakllantiradi va kasbiy faoliyatni shaxsiy qadriyatlar tizimiga kiritadi.

Muhandislik ta’limi kontekstida kasbiy identifikatsiya yanada murakkab xarakter kasb etadi. Chunki muhandislik faoliyati yuqori darajadagi analitik fikrlash, tizimli yondashuv, mas’uliyat va innovatsion qaror qabul qilish qobiliyatini talab qiladi. Shu sababli, bo‘lajak muhandislarda kasbiy identifikatsiya quyidagi komponentlar orqali shakllanadi:kasbiy bilim va texnik kompetensiyalarni o‘zlashtirish; kasbiy fikrlash uslubini rivojlantirish; muhandislik faoliyatiga nisbatan ijobiy motivatsiyaning shakllanishi; real ish muhiti va kasbiy rollarga moslashuv.

Bundan tashqari, kasbiy identifikatsiya jarayonida ta’lim muhitining roli alohida ahamiyatga ega. Universitetdagi akademik muhit, o‘qituvchi-talaba munosabatlari hamda amaliy mashg‘ulotlar shaxsning kasbga nisbatan ishonchini mustahkamlaydi va uning professional “Men” obrazini shakllantiradi.Shu nuqtai nazardan, kasbiy identifikatsiyani shaxsning kasbiy rivojlanish trayektoriyasini belgilovchi dinamik, ko‘p komponentli va ijtimoiy-psixologik jarayon sifatida qarash maqsadga muvofiqdir.

O‘quv motivatsiyasi shaxsning ta’lim faoliyatini boshqaruvchi ichki va tashqi kuchlar tizimidir. U shaxsning o‘qishga bo‘lgan munosabati, faolligi va barqarorligini belgilaydi.

Tadqiqotlarda motivatsiya uch asosiy manbaga ajratiladi:

ichki motivatsiya – bilimga qiziqish va kasbiy o‘sish istagi;

tashqi motivatsiya – baholash, diplom, ijtimoiy talablar;

shaxsiy motivatsiya – o‘zini namoyon qilish va rivojlanish ehtiyoji.

A.K. Markova va boshqa olimlar ta’kidlashicha, aynan ichki motivatsiya kuchli bo‘lgan talabalarda kasbiy identifikatsiya tez va barqaror shakllanadi.

Muhandislik ta’limida motivatsiyaning pasayishi ko‘p hollarda kasbga nisbatan qiziqishning yo‘qolishiga olib keladi, bu esa kasbiy identifikatsiyaning sust rivojlanishiga sabab bo‘ladi.

Kasbiy identifikatsiyaning ijtimoiy-psixologik omillari

Kasbiy identifikatsiya shakllanishi quyidagi omillar bilan belgilanadi:

1. Makromuhit omillari:jamiyatning muhandislik kasbiga munosabati; mehnat bozori talablari; ta’lim siyosati va innovatsion rivojlanish.

2. Mikromuhit omillari:oila ta’siri; universitet muhiti; o‘quv guruhi va tengdoshlar munosabati; o‘qituvchi-talaba aloqasi.

3. Shaxsiy omillar:intellektual qobiliyat; kasbiy qiziqish; qadriyatlar tizimi; o‘zini baholash va professional ishonch.

Ushbu omillar o‘zaro ta’sirda bo‘lib, bo‘lajak muhandisning kasbga nisbatan munosabatini shakllantiradi.

Muhandislik ta’limida kasbiy identifikatsiya dinamikasi

Psixologik tadqiqotlar kasbiy identifikatsiyaning shakllanishi bir martalik emas, balki bosqichma-bosqich rivojlanadigan dinamik jarayon ekanligini ko‘rsatadi. Bu jarayon shaxsning ta’lim muhitiga kirib kelishi, kasb haqidagi tasavvurlarining shakllanishi va oxir-oqibatda barqaror kasbiy “Men” obrazining vujudga kelishi bilan tavsiflanadi.

Muhandislik ta’limi sharoitida kasbiy identifikatsiyaning dinamikasi o‘quv jarayonining mazmuni, amaliy tayyorgarlik darajasi hamda talabaning kasbiy motivatsion tizimi bilan uzviy bog‘liq holda kechadi.

1-bosqich – moslashuv (1-kurs)

Ushbu bosqichda talabalar yangi ta’lim muhitiga, universitet talablariga va muhandislik yo‘nalishining umumiy mazmuniga moslashadilar. Bu davrda umumiy o‘quv motivatsiyasi ustunlik qiladi, kasbiy tasavvurlar esa ko‘proq abstrakt va umumiy xarakterga ega bo‘ladi. Talabalarda “talaba rolini qabul qilish” jarayoni kuchli bo‘lib, kasbiy identifikatsiya hali to‘liq shakllanmagan bo‘ladi. Shu bosqichda ta’lim muhiti, pedagogik qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy adaptatsiya jarayonlari muhim ahamiyat kasb etadi.

2-bosqich – shakllanish (2–3-kurs)

Bu bosqich kasbiy identifikatsiyaning eng muhim va burilish davri hisoblanadi. Talabalar kasbiy fanlar, laboratoriya ishlari va amaliy mashg‘ulotlar orqali muhandislik kasbining real mazmuni bilan yaqindan tanishadilar. Natijada kasb haqidagi ideallashtirilgan tasavvurlar asta-sekin real tasavvurlar bilan almashadi. Shu jarayonda talabada kasbiy qiziqishlar, individual yo‘nalish va muayyan ixtisoslikka nisbatan barqaror munosabat shakllana boshlaydi Aynan shu bosqichda ichki motivatsiyaning kuchayishi yoki aksincha, pasayishi kasbiy identifikatsiya rivojlanish sur’atiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

3-bosqich – barqarorlashuv (3–4-kurs)

Ushbu bosqichda kasbiy identifikatsiya nisbatan barqaror shaklga keladi. Talaba o‘zini muayyan muhandislik sohasining bo‘lajak vakili sifatida anglay boshlaydi va kasbiy qadriyatlarni ichki tizimga aylantiradi. Bu davrda amaliy tajriba, ishlab chiqarish amaliyoti va diplom oldi tayyorgarlik jarayonlari kasbiy identifikatsiyani yanada mustahkamlaydi. Talabaning kasbga bog‘lanishi kuchayadi, kasbiy maqsadlar aniqlashadi va kelajak professional faoliyatga nisbatan mas’uliyat hissi shakllanadi. Shu bilan birga, ayrim holatlarda tashqi omillar (mehnat bozori, ish imkoniyatlari, ijtimoiy talablar) ta’sirida kasbiy qayta baholash yoki identifikatsiyaning qayta tuzilishi ham kuzatilishi mumkin.

XULOSA

Muhandislik ta’limida kasbiy identifikatsiyaning shakllanishi shaxsning ta’lim muhitiga kirib kelgan birinchi bosqichidan boshlab to professional o‘zini anglash darajasigacha bo‘lgan uzluksiz, ko‘p bosqichli va dinamik jarayon sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu jarayon faqatgina bilim, ko‘nikma va malaka egallash bilan cheklanib qolmay, balki shaxsning kasbga nisbatan ichki munosabati, qadriyatlar tizimi, motivatsion sohasi va ijtimoiy rollar bilan uyg‘un holda shakllanadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kasbiy identifikatsiyaning rivojlanishi o‘quv motivatsiyasi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, motivatsion tizimning barqarorligi shaxsning kasbga nisbatan ijobiy ichki pozitsiyasini shakllantiradi. Ayniqsa, ichki motivatsiyaning ustunligi talabalarda kasbga nisbatan chuqur qiziqish, mustaqil izlanish, kasbiy faoliyatga ongli yondashuv va uzoq muddatli professional maqsadlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa kasbiy identifikatsiyaning tezlashishi va barqarorlashuvini ta’minlaydi.

Shu bilan birga, kasbiy identifikatsiya jarayoniga ijtimoiy muhit omillari – oila, akademik muhit, guruhiy munosabatlar va o‘qituvchi-talaba o‘zaro aloqalari sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Muhandislik ta’limi sharoitida amaliy mashg‘ulotlar, laboratoriya ishlari va ishlab chiqarish amaliyoti talabalarning kasb haqidagi real tasavvurlarini shakllantirib, ularning kasbiy o‘zini anglash darajasini oshiradi.

Dinamik nuqtai nazardan qaralganda, kasbiy identifikatsiya bosqichma-bosqich rivojlanadi: birinchi bosqichda talabalar asosan ta’lim muhitiga moslashadi va umumiy o‘quv motivatsiyasi ustuvor bo‘ladi; ikkinchi bosqichda kasbga nisbatan barqaror tasavvurlar shakllanib,

shaxsiy qiziqish va kasbiy yo‘nalish aniqlasha boshlaydi; uchinchi bosqichda esa kasbiy o‘zlik hissi kuchayib, shaxs o‘zini muayyan kasb va professional hamjamiyatning to‘laqonli a’zosi sifatida anglay boshlaydi.

Shuningdek, tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kasbiy identifikatsiyaning barqaror shakllanishi shaxsning kelgusi professional faoliyati samaradorligi, mehnat bozoriga moslashuvi va innovatsion muhitda faol ishtirok etishi uchun muhim psixologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu sababli, muhandislik ta’limi jarayonida kasbiy identifikatsiyani rivojlantirishga qaratilgan pedagogik-psixologik yondashuvlarni takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Erikson E. Identichnost: yunost i krizis. – Moskva: Progress, 2006.
2. Bojovich L.I. Lichnost i yeyo formirovanie v detskom vozraste. – Sankt-Peterburg: Piter, 2008.
3. Vygotskiy L.S. Myshlenie i rech. – Moskva: AST, 2017.
4. Leontev A.N. Deyatelnost. Soznanie. Lichnost. – Moskva: Smysl, 2005.
5. Rubinshteyn S.L. Osnovy obshchey psixologii. – Sankt-Peterburg: Piter, 2013.
6. Markova A.K. Psixologiya professionalizma. – Moskva: Znanie, 2010.
7. Klimov E.A. Psixologiya professionalnogo samoopredeleniya. – Moskva: Akademiya, 2010.
8. Shneyder L.B. Professionalnaya identichnost. – Moskva: MPSI, 2012.
9. Ilin E.P. Motivatsiya i motivy. – Sankt-Peterburg: Piter, 2014.
10. Povarenkov Yu.P. Psixologiya professionalnogo stanovleniya. – Moskva: Akademiya, 2011.
11. Abdullaev R. Muhandislik ta’limi psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
12. Ziyodullaev M. Pedagogik psixologiya asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2020.
13. Karimov Sh. Ta’lim jarayonida motivatsiya va shaxs rivojlanishi. – Toshkent: Fan, 2019.
14. Usmonov B. Pedagogik va psixologik tadqiqotlar metodologiyasi. – Toshkent: O‘zMU, 2022.